

Antibiotikumok

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

Mik is az antibiotikumok?

Mikroorganizmusok által termelt szekunder metabolitok, melyek más mikroorganizmusokat elpusztítanak vagy gátolják fejlődésüket.

Másodlagos anyagcseretermékek:

Termelésük nem kapcsolódik közvetlenül az energia-termeléshez, a növekedéshez. Csak a tenyésztés késői szakaszában indul meg, általában valamilyen tápanyag limit kialakulásával – „kínjában termeli”. Hasznosságuk csak közvetett, termelésük sokszor látszólag értelmetlen.

Lehetnek például: antibiotikumok, pigmentek, nyálkaanyagok, tokanyagok, toxinok, stb.

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

2

Szekunder metabolizmus

Szénforrás szabályozás: katabolit represszió – ha bőségesen van hozzáférhető C-forrás, akkor az elsődleges anyagcsere pörög, nincs termékképzés. →

- glükóz limit (adagolás apránként), vagy
- lassan metabolizálható C-forrás, pl. poliszacharidok (keményítő, dextrin), laktóz, növényi olajok.

Nitrogén szabályozás: változó, de a sok N általában a növekedésnek kedvez → elsődleges anyagcsere

- Az ammónium sók gyakran represszálják a termékképzést, inkább szerves N-forrás (szójaliszt, kukoricalékvár)
- fed batch – adagolással alacsony szinten tartani a koncentrációt.

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

3

Szekunder metabolizmus

Foszfor szabályozás:

- befolyásolja mikroba növekedési sebességét, annak mértékét, szénhidrát égetésének sebességét
- bizonyos koncentráció felett negatívan szabályoz, (hozzájárul a gyors C égetéshez)
- túl nagy koncentrációja a szintetáz enzimek képződését gátolja
- alacsony indulási P koncentráció, csak annyi, hogy a szaporodási szakasz végére elfogyjon.

Enzim indukció:

- A kulcsenzimek némelyike indukálható speciális tápanyaggal pl: metionin → cephalosporin

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

4

Az antibiotikumok alkalmazási területei

Humán gyógyászat: mikrobiális fertőzések gyógyítására (a hatékony koncentrációban az emberi szervezetet ne károsítsa)

Rákellenes antibiotikumok: citosztatikus hatásúak, a kemo-
terápia eszközei

Állatgyógyászat

Állattenyésztésben: takarmány-adalékként

Biokémiai, mikrobiológiai kutatásokban (szelektív inhibito-
rok)

Növénypatogének ellen - mezőgazdaságban (egyre ke-
vésbé)

Élelmiszeriparban – konzerválás (egyre kevésbé)

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

5

Egy kis történelem

1889 - antibiózis ↔ szimbiózis (Viullemin)

1912 - Salvarsan, szerves arzén származék, vérbaj ellen,
(Ehrlich-Hata)

1936 - Szulfonamidok (p-amino-szulfonsav-amidok),
Domagk

1929 – penicillin észlelése, Fleming

1944 – a penicillin ipari gyártása, szubmerz tenyészetben

1944 – 1960 új antibiotikumok felfedezésének korszaka

1950 → félszintetikus származékok

1990 → nincsenek új molekulák, a szabadalmak lejártak →
generikus terméké váltak, verseny a piacon.

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

6

Antibiotikumok

Az elmúlt 80 évben kb. 12-13 ezer antibiotikumot fedeztek fel. A humán gyógyszer piacon ebből ~2-300 molekula van. Ennek ~10 %-át gyártják tisztán fermentációs úton, ~80 %-ot ezek kémiai módosításával, félszintetikusán, néhányat szintetikusán.

Miért ilyen kevés? - toxicitás
- nem elég hatásos, van nála jobb
- mellékhatások
- rezisztencia

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

7

Termelő mikroorganizmusok

Sugárgombák (*Actinomyces*, elsősorban *Streptomyces*) → ~ 65 %

Egyéb baktériumok → ~ 12 %

Fonalas gombák (elsősorban *Penicillium*, *Cephalosporium* törzsek) → ~ 22 %

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

8

Az antibiotikumok csoportosítása

Csoportosítani lehet

- » kémiai szerkezet
- » hatásmechanizmus, támadáspont
- » hatásspektrum
- » bioszintézis út
- » orvosi alkalmazás szerint

Mi most: 1. támadáspont
1.1. kémiai szerkezet szerint tárgyaljuk

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

9

Mikrobák ellenállóképessége

Természetes rezisztencia:

állandó, örökletes tulajdonság, specieszekre, nagyobb rendszertani egységekre jellemző

Szerzett antibiotikum-rezisztencia:

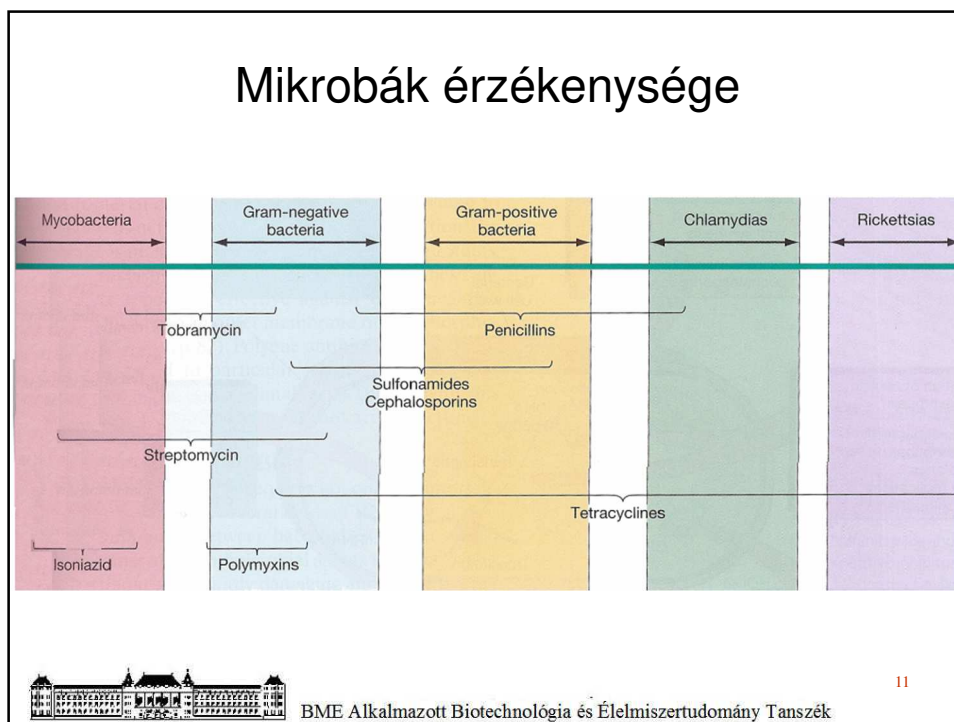
természetes érzékenységi spektrum örökletes megváltozása generációk között – egy fajon belül is lehet egyedenként különböző

Ez is lehet antibiotikum csoportosítási szempont!

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

10

A szerzett rezisztencia formái

1. A céltárgy (fehérje, receptor) megváltozása
2. A sejtmembrán átjárhatóságának megváltozása (permeabilitási mutáns, nem jut be a molekula)
3. Enzimes inaktiválás (bontás, vagy származékképzés)

A genetikai változás történhet kromoszóma vagy plazmid szinten.

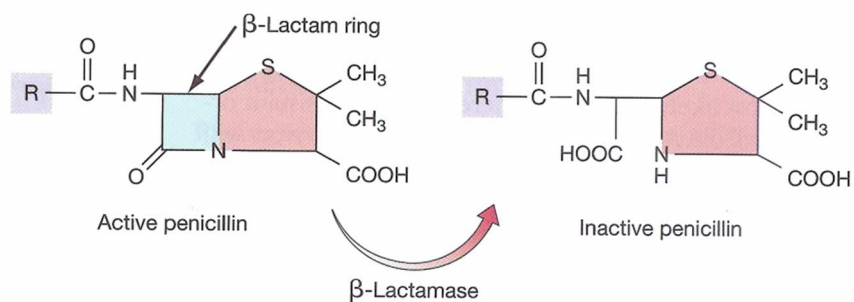
Penicillin típusú rezisztencia: fokozatosan alakul ki, generációról generációra.

Sztreptomycin típusú rezisztencia: ugrásszerűen alakul ki, általában egy plazmid megjelenésével.

 BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék
 12

A penicillin enzimes inaktiválása

A β -laktamáz enzimek (sokféle van) felnyitják a négytagú gyűrűt.

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

13

Csoportosítás hatásmechanizmus szerint:

Sejtfal szintézist gátlók – peptidoglükán szintézist befolyásolják (penicillin, bacitracin, vankomicin)

Fehérjésintézist gátlók – tetraciklinek, sztreptomycin, eritromicin

Sejtmembránra hatók – poliének, ciklopeptidek

DNS függő RNS polimerázra hat – rifampicin

DNS replikációra hatnak - citosztatikumok

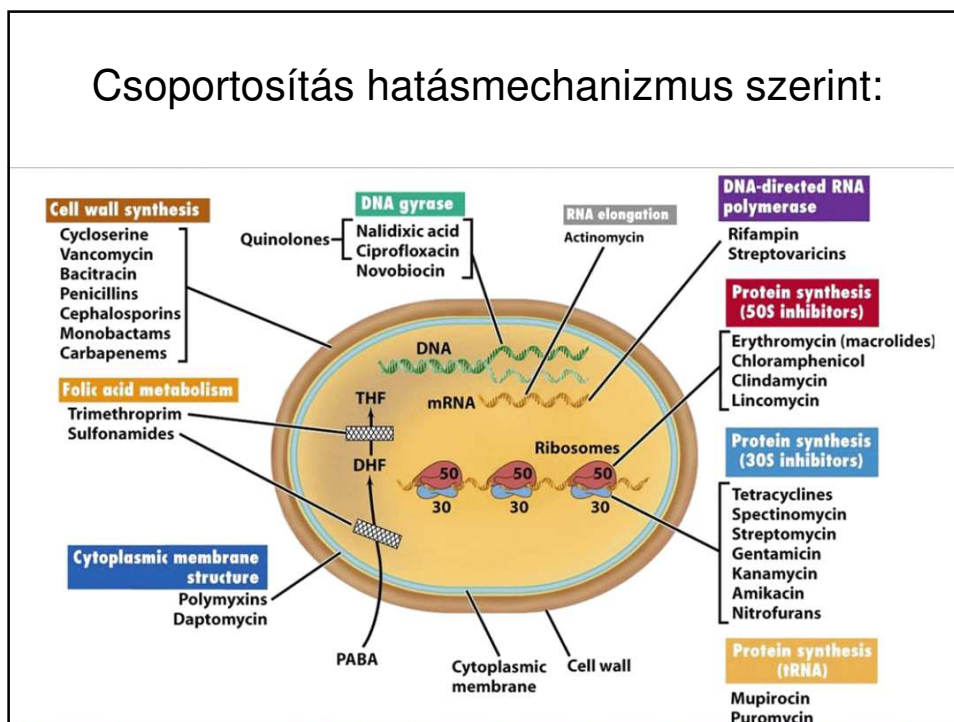

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

14

Csoportosítás hatásmechanizmus szerint:

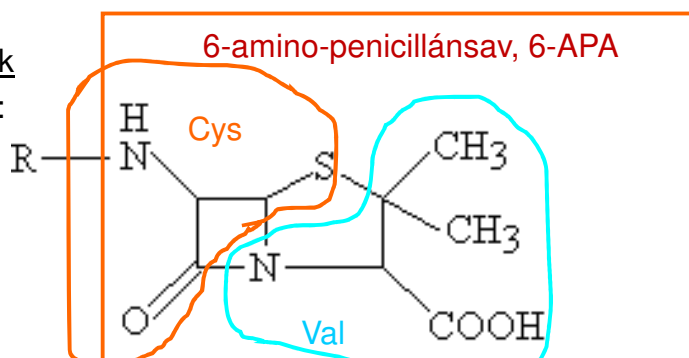

A. SEJTFALSZINTÉZIST GÁTLO ANTIBIOTIKUMOK

I. β -LAKTÁM VÁZAS ANTIBIOTIKUMOK (PENICILLIN CSOPORT)

Penicillinek

Szerkezet:

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

16

A penicillin tulajdonságai

Fizikai: színtelen, vízben jól oldódik, 3 aszimmetria-centrum (= forgatás), nincs UV elnyelése

Kémiai: gyenge sav, alkáli sóit forgalmazzák

BOMLÉKONY! Savak, lúgok és enzimek hatására többféle reakcióban is gyorsan bomlik.

Analitikai reakciók: - jód oldattal titrálható

- hidrazin + Fe ionokkal színreakció

1 biológiai egység: 50 ml-nyi standard összetételű tápoldatban éppen meggátolja egy adott *Staphylococcus aureus* törzs szaporodását.

1 IU = 0,6 μ g G-penicillin Na sónak felel meg.

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

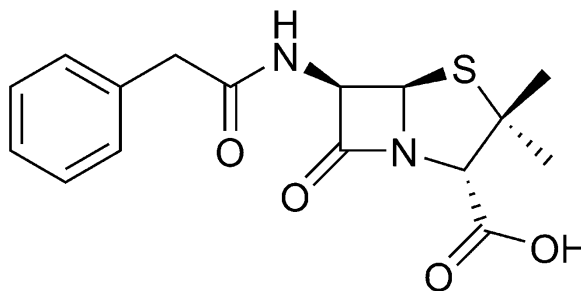
17

G-penicillin/benzil-penicillin

Az R oldallánc fenilecetsav

Ez a fermentált alapmolekula, ebből gyártják a többit.

Savra érzékeny vegyület, a gyomorsav elbontja, ezért szájon át nem szedhető, csak kapszulában.

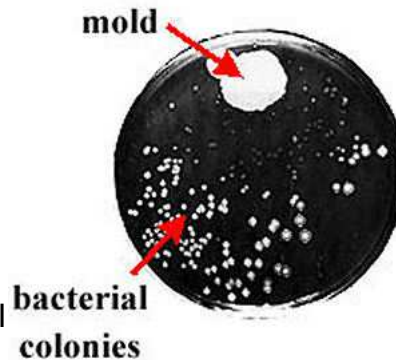
BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

18

A penicillin story

- 1929 A. Fleming, kioltási gyűrű, *Penicillium notatum*
 Izolálás, tisztítás, szerkezet-
 felderítés nehezen ment
- 1940 hadianyaggá válik
- 1943 klinikai kipróbálás
 felületi tenyészet,
Penicillium chrysogenum
- 1944 2,5 tonna
 szubmerz tenyészet,
 mutációs törzsjavítás
- 1946 32 tonna
- 1952 Magyarországon is, GYOKI
- 1980 kb. 30.000 tonna

Fleming's original plate:

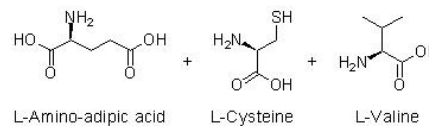

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

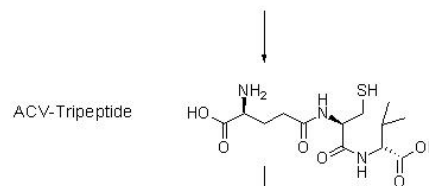
19

A penicillin bioszintézise

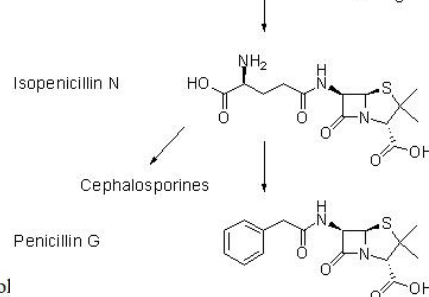
Három aminosavból alakul ki egy tripeptid.

Többszöri gyűrű-átrendeződések után alakul ki a β -laktám váz.

A templát α -amino-adipinsav, a végén lecserélődik egy másik savra, felszabadul és visszakerül a folyamat elejére.

BME Alkalmazott Biotechnol

A penicillin gyártás fejlesztése

Fermentációs úton, a szintézis nem gazdaságos.
A gyártás fejlesztése két fő irányban folyt:

Törzsmunka (biológia): – törzsizolálás – indukált mutáció – szelekció – törzsfenntartás	Technológia (mérnöki): – Felületi/szubmerz – Prekursorok (4-8 x) – tápoldatoptimalás – anyagcsereszabályozás (cukorlimit, C/N, Fe ion) – Levegőztetés, reaktor – Szabályozások (pH, t)

Törzsnemesítés

Célok:

- hozamnövelés,
- fermentációs illetve feldolgozási kritériumok szerinti hatékonyság növelés
- az eredeti pigment-termelés megszüntetése

Eszközök:

- a génmanipuláció igen bonyolult (sok gén vesz részt a folyamatban), a titernövekedés túlnyomó részét a régi (65 év – több ezer lépés) mutációs–szelekciós törzsjavítással érték el (~2-3 ppb → ~50.000 ppb)

Fermentáció

Jellegzetes szekunder metabolit fermentáció, két szakasza van:

Első szakasz (kb. 40 h): a sejtek elszaporítása, jó tápanyag-ellátás intenzív levegőztetés, keverés, elsődleges anyagcsere.

Tápanyagforrások az első szakaszban:

- szénforrások: néhány % cukor (glükóz, melasz), ami a szaporítás végére elfogy
- nitrogén: ebben a szakaszban még lehet NH_4 sók formájában, de jó, ha a végére elfogy
- foszfor: foszfátként annyit kell bemérni a tápoldatba, hogy éppen elfogyjon a szaporodás végére

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

23

Fermentáció

Második szakasz, termelő fázis: 120-160 h, többszörös tápanyag limit, kikényszerített másodlagos anyagcsere.

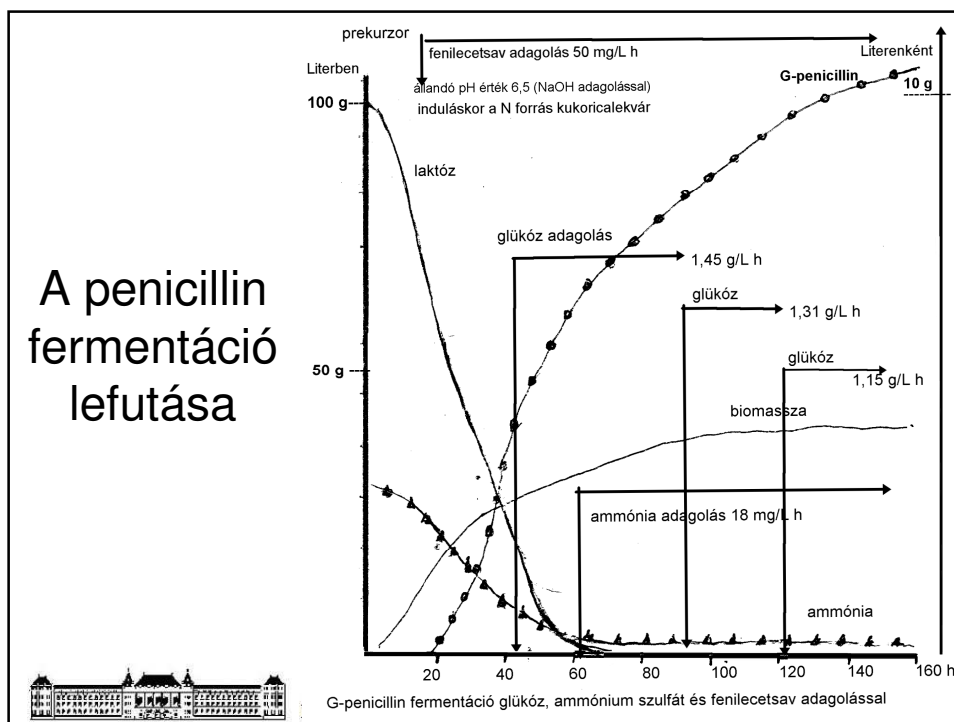
Tápanyagellátás a második szakaszban:

- Szénforrás: limitáció (régén: nehezen bontható vegyületek (laktóz, keményítő), ma glükóz adagolás apránként, vagy program szerint, vagy az oldott oxigén szint alapján)
- nitrogén: szerves N-vegyületek, fehérje formájában: szójadara, mogyoróliszt, esetleg kazein, halliszt, emellett $(\text{NH}_4)_2\text{SO}_4 \rightarrow$ apránként adagolva, kis koncentrációt tartanak – az N és S beépül a termékbe.
- Foszfát: jelenlétében nem megy a másodlagos anyagcsere, ezért elfogyása után nem adagolnak többet
- Prekursor: fenil-ecetsav, mérések alapján adagolják, koncentrációját a 2-4 g/l sávban tartják.

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

24

Feldolgozás

Extracelluláris termék, csak ~1% található a micéliumban

Kulcslépés: **EXTRAKCIÓ**

A penicillin gyenge sav, a disszociált formája jól oldódik vízben, a nem-disszociált viszont szerves oldószerben.

Az extrakcióhoz vissza kell szorítani a disszociációt (erősebb savval, pl. kénsav) – de: savas közegben bomlik!

Megoldás: - hűtés, - rövid kontaktidő (kis méretű, folytonos reaktorban, aztán gyorsan szétválasztani szeparátorral)

Észter típusú oldószerek (BuOAc, amilacetát)

Reextrakció semleges vagy lúgos vizes fázissal

Kristályosítás K- vagy Na-só formájában

Pigmentek eltávolítása aktív szénnel

Félszintetikus penicillinek

Előállítás: oldallánc cserével 6-APAn keresztül

A 6-APA előállítása: - G penicillin enzimes bontásával

- direkt fermentációval
- kémiai bontás

A 6-APA is nagyon bomlékony, tárolás közben polimerizál, és reagál a légköri CO_2 -dal is.

Acilezés: - enzimesen
                                  - kémiailag

Enzimes folyamatok: ld. a penicillin-amidáz/aciláz -nál

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

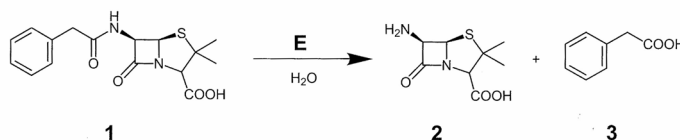
27

Penicillin aciláz/amidáz

A félszintetikus penicillinek előállítása a fermentált G-penicillin oldalláncának lecserélésével történik.

1. Hidrolízis

G penicillin $\rightarrow$ 6-amino-penicillánsav (6-APA) + fenilecetsav

- 1 = penicillin-G
- 2 = 6-amino penicillanic acid (6-APA)
- 3 = phenylacetic acid

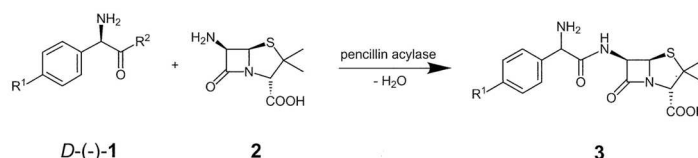
BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

28

Penicillin aciláz/amidáz

2. Új oldallánc (karbonsav) rákötése

Karbonsav származék + 6-APA $\rightarrow$ félszintetikus penicillin

1a = phenylglycineamide ($R^1=H$, $R^2=NH_2$) = PGA
 1b = phenylglycinmethyl ester ($R^1=H$, $R^2=OMe$) = PGM
 1c = hydroxyphenylglycineamide ($R^1=OH$, $R^2=NH_2$) = HPGA
 1d = hydroxyphenylglycinmethyl ester ($R^1=OH$, $R^2=OMe$) = HPGM

2 = 6-APA
 3a = ampicillin ($R^1=H$)
 3b = amoxicillin ($R^1=OH$)

Ugyanazzal az enzimmel meg lehet csinálni a két ellentétes reakciót, de itt sav-származékot kell adni (pH, ionizálás!)

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

29

Penicillin aciláz/amidáz

Termelő törzsek:

- Type I: penész típusú, pH ~ 10 , t ~ 50 °C, inkább V, mint G
- Type II: baktérium típusú, pH ~ 8 , t ~ 40 °C. Sokféle van, de az iparban főleg *E. coli* mutánsok és manipulált törzsek.

Fermentáció:

Indukció fenil-ecetsav adagolással (5X titernövekedés)

Glükóz: katabolit represszió miatt kis koncentrációban

O₂ : aerob, de nem túl erős levegőztetés

Feldolgozás: - nyugvósejtes tenyészet,
 - immobilizált enzim

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

30

Penicillin hidrolízis

A reakció tulajdonságai: erős S és P inhibíció, a szakaszos nem jó. Kiszámolták, hogy a töltött oszlop a legjobb. De:

A felszabaduló fenilecetsav miatt a pH csökken, ettől a 6-APA bomlik. pH-szabályozás kellene, de az oszlopreaktorban nem megy.

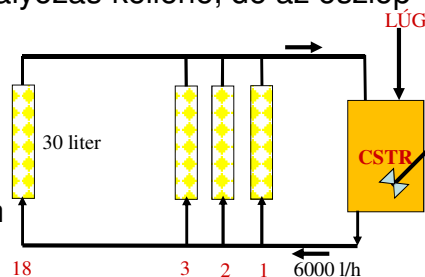
Toyo-Ozo eljárás:

recirkulációs, pH szabályozás a tartályban,

ciklusidő: 30 óra,

produktivitás: 33 kg/m³h

konverzió: 86%

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

31

Félszintetikus penicillinek

Szerkezet - tulajdonságok összefüggése:

savtűrés: elektronszívó csoportokkal lehet védeni a savamid kötést.

penicillináz rezisztencia: sztérikus védőcsoportok

hatásspektrum változtatás: -NH₂, -COOH, észter csoportok

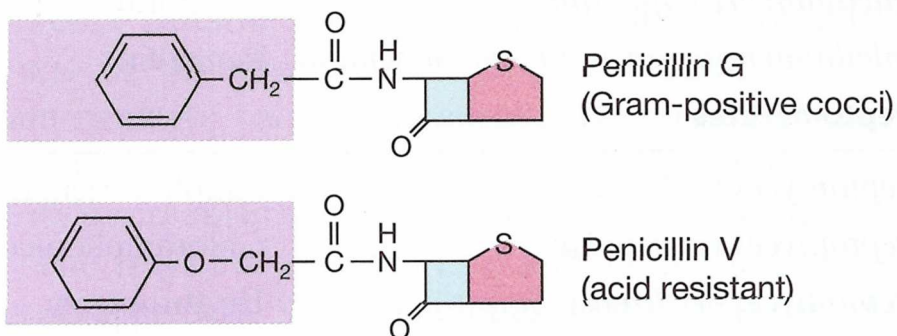
BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

32

Félszintetikus penicillinek

Fermentált alapvegyületek:

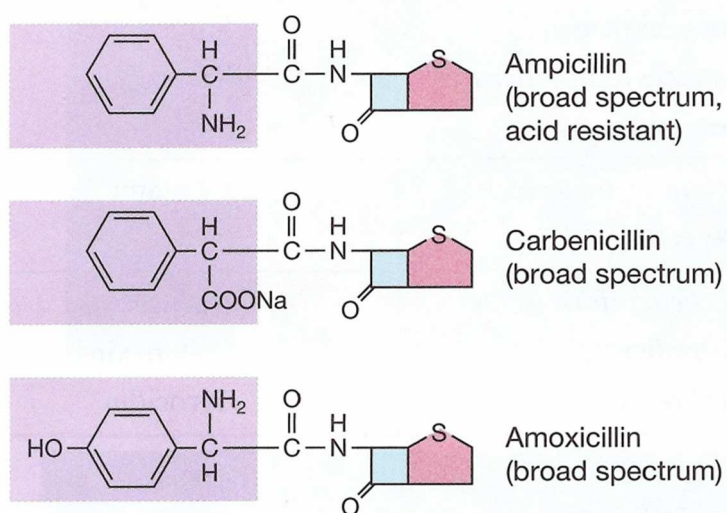
Natural penicillins

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

33

Félszintetikus penicillinek

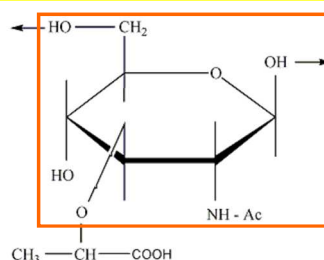
BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

34

Hatásmód

- csak a szaporodókat pusztítja el (nyugvósejteket nem, $\rightarrow$ szelekció)
  - a falszintézist gátolja (abnormális alakok, protoplasztok)
- A hatásmechanizmus megértéséhez ismételjük át a bakteriális sejtfal szerkezetét és bioszintézisét.

N-acetil-
murámsav, AM

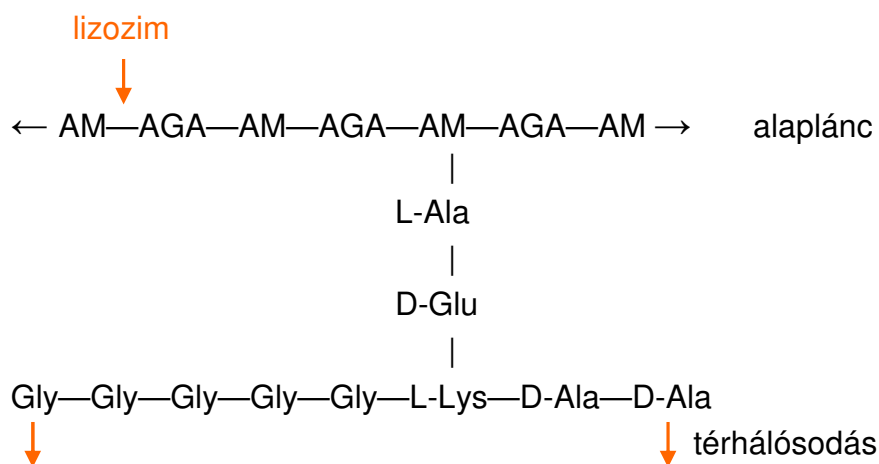
N-acetil-
glükózamin,
AGA

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

35

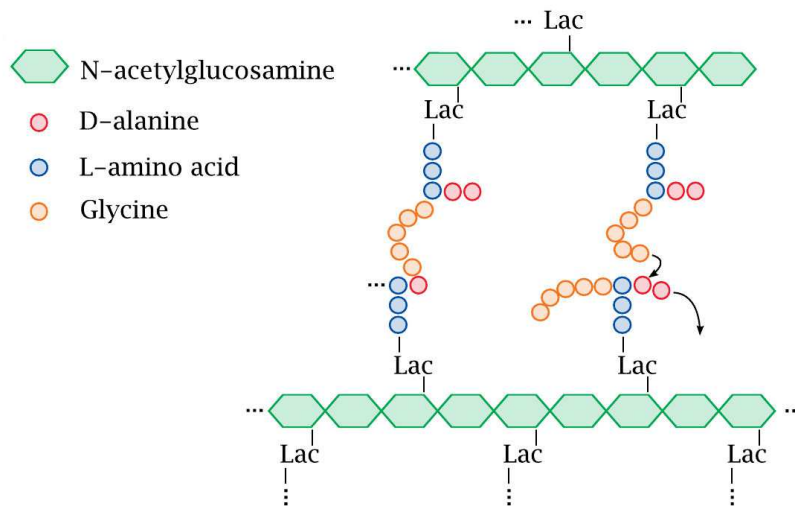
A Gram-pozitív sejtfal szerkezete

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

36

A Gram-pozitív sejtfaal térhálósítása

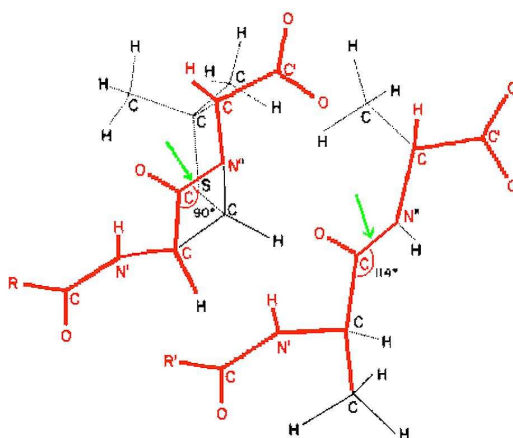
BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

37

A penicillin a D-Ala-D-Ala láncvég szerkezet-analógja

penicillin

D-Ala-D-Ala

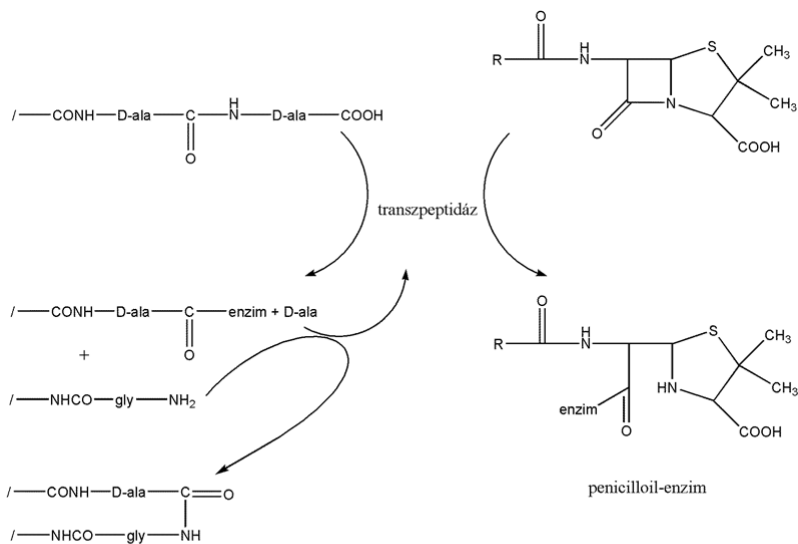

Irreverzibilisen kapcsolódik a transzpeptidázhoz $\rightarrow$ a falszintézis leáll $\rightarrow$ ionkiáramlás

tudomány Tanszék

38

A penicillin hatásmechanizmusa

keresztkötésű glikopeptid

39

A penicillin orvosi tulajdonságai

Hatásspektrum: elsősorban Gram + ellen, a modern fél-szintetikus származékoké szélesebb

Rezisztencia: fokozatosan, sok generáció után jelenik meg (penicillin típusú rezisztencia)

Bevitel: a savérzékenyek (pl. G) szájon át nem adhatók, a többi bárhogy

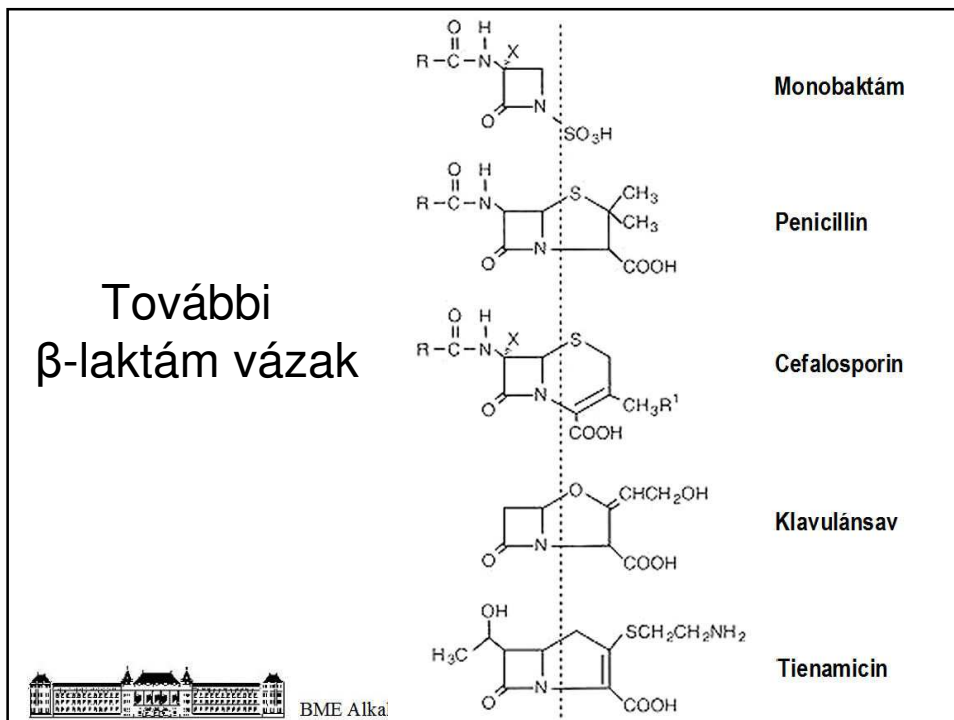
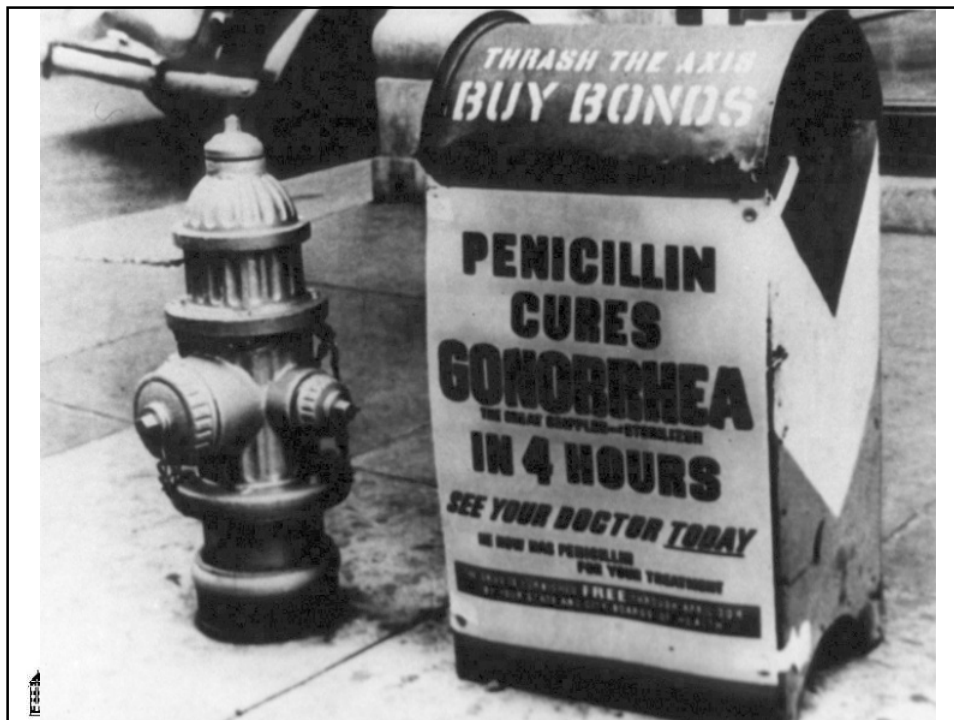
Adagolás: pl.: Maripen: 500.000 IU/tabletta 3x /nap

Penicillin érzékenység: régen a szennyezések miatt, ma valódi allergia (haptének)

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

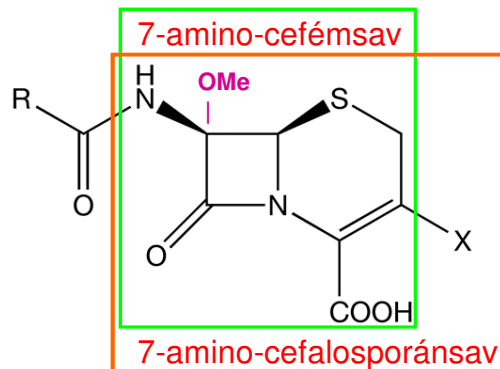
40

Cefalosporinok

Brotzu (1948),
Cephalosporium
acremonium

Cephamicinek: 7-OMe

Oldalláncok:

R = α -amino-adipinsav, X=CH₂OAc - Cephalosporin C

R = fenil-glicin, X=CH₂OAc - Cephalexin

4 generációban közel ötven félszintetikus molekula

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

43

A cefalosporinok

Előállítás:

- *C. acremoniummal* Cef-C fermentáció, ebből oldallánc cserével félszintetikus származékok
- V-penicillinből 3 kémiai lépéssel ki lehet tágítani a gyűrűt cefémsavvá, aztán oldallánc csere

Tulajdonságai:

- Stabilitásuk jobb, mint a penicillineké
- Hatásspektrumuk szélesebb
- Rezisztensek sok penicillinázra (de vannak más β -ta-laktamázok, amelyek specifikusan ezt bontják)

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

44

A cefalosporinok előállítása

Bioszintézis: a penicillinéből ágazik el – α AAA, Cys, Val

Anyagcsere-szabályozás:

- katabolit-represszió: nehezen bontható cukrok, illetve szabályozott glükóz adagolás
- N- és P-szint: alacsonyan tartani, szabályozni, vagy MgO adagolás $\rightarrow MgNH_4PO_4$, rosszul oldódó só
- Cys prekursor: lizálja a sejteket, ezért inkább tiosulfát, erre rezisztens mutánsok
- α AAA prekursor: drága, inkább Lys, vagy kadáverin
- amino-donorok: 1,3-diamino propán, dimetil-formamid

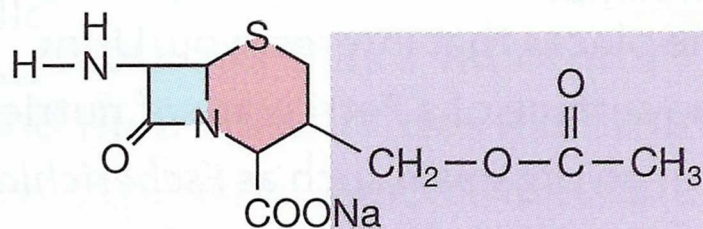
BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

45

A cefalosporinok előállítása

Az oldallánc-csere kémiai is megoldható (stabilabb az alapmolekula), a köztitermék a 7-ACS

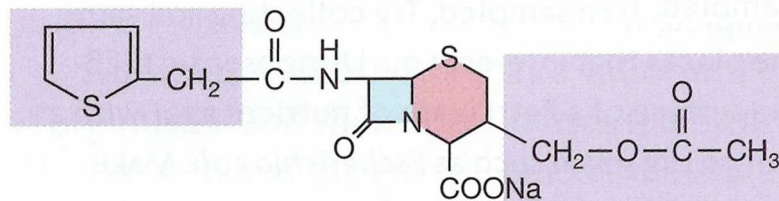
7-ACS-ból a C-7 és C-3-as szénen történő származékképzéssel sokféle félszintetikus termék állítható elő.

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

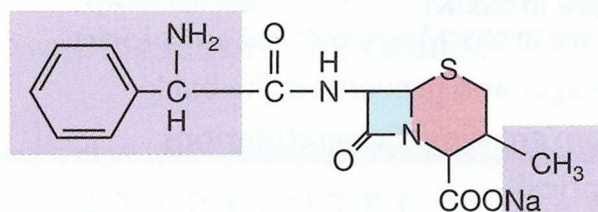
46

Első generációs cephalosporinok

Pl.: Cephalothin

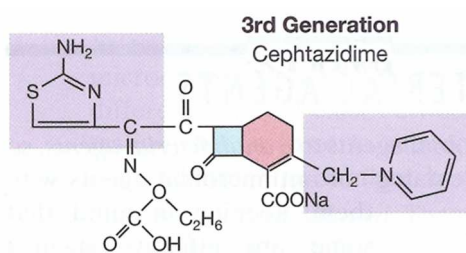
Cephalexin

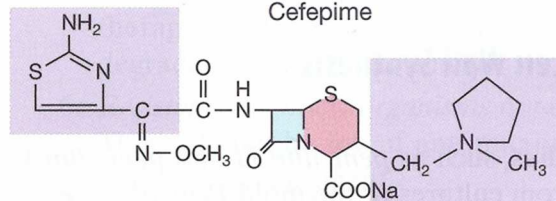
BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

47

További példák további generációkból

4th Generation
Cefepime

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

48

Klavulánsav

Nincs antibiotikus aktivitása!

Penicillinekkel együtt adagolják, mert szerkezetanalógja penicillineknek $\rightarrow$ kompetitív inhibícióval gátolja a bontó enzimeket (penicillináz, béta-laktamáz) $\rightarrow$ rezisztens törzsek elpusztítására is alkalmas.

